

Kolonisatie van Zuid-Kennemerland door Buizerd *Buteo buteo*, Havik *Accipiter gentilis* en Wespendif *Pernis apivorus*

C.G.M. van Deursen & R. Luntz

Inleiding

In overeenstemming met de landelijke toename van de grote stootvogels Buizerd, Havik en Wespendif, is de ontwikkeling van deze soorten in Zuid-Kennemerland. Sinds het einde van de jaren zeventig zijn hier de eerste broedgevallen van de Buizerd geregistreerd. In 1984 werd, vermoedelijk voor de eerste maal, door de Havik gebroed. In elk geval werden de eerste juvenielen van Buizerd en Havik in respectievelijk 1979 en 1984 waargenomen en in respectievelijk 1980 en 1985 geringd. Vanaf 1988 verschijnt ook de Wespendif regelmatig in deze omgeving. Een eerste broedgeval van deze soort is in 1991 vastgesteld.

Habitat van Buizerd, Havik en Wespendif in Zuid-Kennemerland

Het potentiële broedterrein van Buizerd, Havik en Wespendif in Zuid-Kennemerland strekt zich uit van de grens met Zuid-Holland tot aan het Noordzeekanaal. De oostelijke begrenzing wordt gevormd door de Haarlemmermeer, het poldergebied en de stedelijke bebouwing van Haarlem. De duinen maken daar een belangrijk deel van uit, met de direct daarachter gelegen binnenduinrandbossen en landgoederen. De noordelijke helft van Zuid-Kennemerland, begrensd door de Zandvoortselaan (de weg van Heemstede naar Zandvoort) - Westelijke Randweg en (globaal) het Noordzeekanaal is sinds 1977 door beide auteurs onderzocht op het voorkomen van Buizerd, Havik en (sinds 1988) Wespendif. Een groot deel van het onderzochte gebied (totaal circa 2800 ha), bestaat uit gevarieerd duingebied met hoge duinformaties en uitgestrekte valleien, enige gegraven duinmeren en drinkpoelen, in deze eeuw aangeplante, lagere dennenbossen in open duin, struweelzones en overgangen naar oud tot zeer oud loofbos. Voorts is er plaatselijk, vooral eind vorige en begin deze eeuw aangeplant, opgaand gesloten dennenbos langs de binnenduinrand. Zowel loof- als naaldbos vormt een relatief aaneengesloten gebied. Vooral evenwijdig aan de binnenduinrand liggen sportvelden, begraaftplaatsen, villawijken en kleine woonkernen, veelal met grote(re) tuinen. Tussen de beboste binnenduinrand en de Westelijke Randweg ligt een versnipperd open gebied, bestaande uit gras- en bollenlanden, sportvelden, kassencomplexen en verspreide woonbebouwing. Dit totale landschap vertoont een oppervlakkige overeenkomst met sommige delen van Twente of de Achterhoek.

Het onderzoek

Systematische inventarisatie van het Kraansvlak, een voor publiek afgesloten duingebied ter grootte van 364 ha, centraal gelegen in de Zuid-Kennemerduinen, vindt plaats sinds 1977. Het wordt jaarlijks geïnventariseerd op broedvogels als Tapuit, Roodborsttapuit, Paapje, Boomleeuwrik en Wulp. Vanaf de tweede helft van februa-

ri, met de terugkeer van Boomleeuwrik en Roodborsttapuit, tot ver in juni, werd en wordt het gebied ten minste twee à drie keer per week bezocht. In het terrein overnachtte onder andere Buizerd regelmatig, soms met verscheidene exemplaren. Het gebied werd, vanwege de rust, ook door soorten als Ruigpootbuizerd, Blauwe Kiekendif, Visarend en Zwarte Wouw als slaap-

Het is niet helemaal uit te sluiten dat de Buizerd zich al midden jaren zeventig definitief in Zuid-Kennemerland vestigde en territoria ging innemen.
Foto: Peter Otten.

plaats gebruikt. Het avondlijke invliegen van die soorten, vanuit omliggende gebieden, werd meermalen waargenomen. Vanaf midden jaren tachtig participeert R. Luntz, medewerker van 'Natuurmonumenten', en werkzaam in de verschillende bezittingen in Zuid-Kennemerland, in het onderzoek. Vanaf die tijd is, op jaarbasis, gemiddeld ruim 160 uur aan waarnemen en veldstudie van genoemde stootvogels besteed.

Buizerd

Vanaf de jaren vijftig gold de Buizerd in Zuid-Kennemerland als doortrekker en wintergast in wisselend aantal. Die aantalsschommelingen hielden waarschijnlijk nauw verband met de uitbraak van myxomatosis in het midden der jaren vijftig, toen het Konijn uit nagenoeg de gehele duinstrook verdween. In later jaren was het optreden van die ziekte meer plaatselijk en had minder ingrijpende gevolgen, waardoor de aantallen Buizerden minder sterk schommelden. Ook de uitbanning van de persistente bestrijdingsmiddelen in de landbouw had op de buizerdpopulatie een merkbaar gunstig effect. Tot het midden der jaren zeventig bleef de Buizerd in Zuid-Kennemerland doortrekker en wintergast, waarvan het aantal waarnemingen voortdurend toenam. Door de aanvankelijke onbekendheid van de auteurs, met het territoriale gedrag van Buizerd, is het niet uitgesloten dat er rond 1977 elders in Zuid-Kennemerland zou zijn gebroed, maar zeker niet in het Kraansvlak, Middenduin of Koningshof. De waarnemingen uit het archief van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland bevestigen dat vermoeden overigens niet. De daar geregistreerde waarnemingen van Buizerd uit de periode voor 1978 hebben vrijwel zonder uitzondering betrekking op voor- en najaarswaarnemingen van doortrekkers en wintergasten. Omdat baltsritueel en territoriumafbakening bij de Buizerd zeer luidrechtig verlopen, en op zeer grote afstand hoor- en zichtbaar zijn, mag het als vrij zeker worden aangenomen dat deze soort in het recente verleden niet of uiterst schaars in Zuid-Kennemerland zal hebben gebroed. In gesprekken met wijlen Jan P. Stribos, een befaamd kenner van de natuur van Zuid-Kennemerland, vertelde deze dat er, naar zijn weten, buiten het Gooi, nooit Buizerden in Noord-Holland hadden gebroed, laat staan in Kennemerland. In de laatste veertig jaar is bovendien, zowel het aantal vogelwaarnemers als de vogelkennis sterk toegenomen. Toch is het niet helemaal uit te sluiten dat de Buizerd zich al midden jaren zeventig definitief in Zuid-Kennemerland vestigde en territoria in ging nemen. Het kan zijn dat die eerste vestigingspogingen aan waarnemers zijn ontgaan, omdat broedgevallen hier (nog) niet werden verwacht. Gelijk met de ontwikkeling in Zuid-Kennemerland wordt het eerste broedgeval van Buizerd op 'De Horsten' in Wasenaar in 1980 gemeld (Ter Keurs et al 1981).

Voorkomen en broedpogingen van Buizerden
De eerste Buizerden die in het Kraansvlak broedpogingen ondernamen, waren opvallend getekende dieren. Het wijfje deed denken aan de

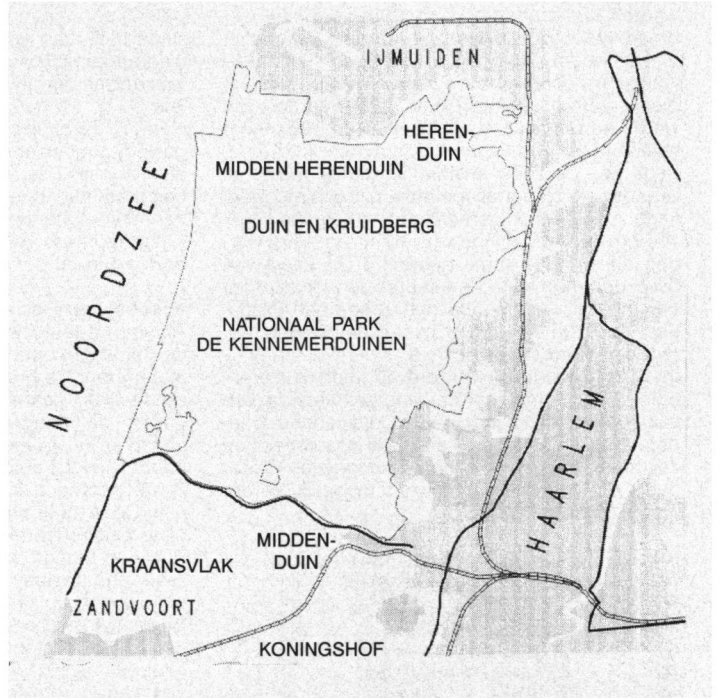
lichte vorm van de Dwergarend. Het diepdonkerbruine mannetje leek op afstand zwart. Dit paar bouwde in 1978 twee nesten op enkele honderden meters afstand van elkaar. Beide nesten waren op een hoogte van acht à tien meter, in een Corsicaanse Den, opvallend dicht tegen de stam, op de dikste delen van een takkenkrans, gebouwd. Beide nesten waren meer hoog dan breed. De balts duurde in 1978 van eind februari tot midden juni. Beide horsten en de omgeving daarvan werden weliswaar verdedigd tegen indringers, als Boom- en Torenvalk en kraaiachtigen, maar de aanvankelijke agressie nam geleidelijk af. Van broedgedrag, of van voeren van jongen, werd niets gemerkt, zodat in 1978 vrijwel zeker niet werd gebroed. Wel was vanaf 1978 een sterk territoriaal gedrag merkbaar en het aantal overnachtende stootvogels uit de omgeving daalde. Het is onduidelijk of dit verband hield met het territoriale gedrag van de gevestigde Buizerden. Vanaf 1979 werd in één der horsten van 1978 gebroed. Die horst werd daarna tot en met 1984 benut. Vanaf 1985 werden steeds vaker schermutselingen tussen het territoriale paar en andere (gepaarde?) Buizerden gezien. Het territoriale paar bouwde een nieuw nest, dat op enige honderden meters afstand lag van het laatst bewoonde, nu in een oude Zwarte Populier, op vijftien meter hoogte. De aanvallen van het gevestigde paar op de nieuwkomers werden heviger naarmate de periode van eileg naderde. De indringers weken ten slotte uit en bouwden een nest op het aangrenzende Middenduin.

De territoriale Buizerden in het Kraansvlak wisselden vanaf de vestiging twee maal van partner. Het oorspronkelijke mannetje verdween najaar 1980 spoorloos en het wijfje koos vermoedelijk een der nestjongen uit 1980 als partner. In 1981 werd mogelijk daarom niet gebroed, maar wel werden territorium en horst(en) verdedigd. Vanaf 1982 werd er jaarlijks gebroed, hoewel het oude wijfje in 1984 verdween, en een ander lichtgekleurd exemplaar haar plaats innam. Broeden werd hierna ook vastgesteld in Midden Herenduin (Velsen: vanaf 1989). Duin en Kruidberg en Midden Herenduin kenden nauwelijks of geen kraaienesten. Het jarenlang stelselmatig schieten van kraaien, door de voormalige particuliere eigenaren, leek daar debet aan. Plaatsing van kunstnesten versnelde aldaar succesvolle broedpogingen.

Broedresultaten

In 1979 werden ondanks de strenge winter, de eerste kleine 'takkelingen' van het buizerdpaar gezien op 31 mei (!), naast het nest van 1978. Er werden twee jongen vliegvlug, maar één der beide werd in september ofwel gegrepen door een Vos of als aas door een Vos gevonden. Bij het kadaver bleken de grote slag- en staartpennen afgebeten, een prooibehandelingskenmerk van de Vos (Mulder 1988). Het kadaver was niet vers. In 1980 werden van drie takkelingen twee exemplaren geringd, alle drie werden vliegvlug en bleven tot oktober in het terrein. Vervolgens werd, uitgezonderd in 1981, jaarlijks gebroed tot en met 1984, waarbij steeds twee vliegvlugge jongen

Het potentiële broedterrein van Buizerd, Havik en Wespandief in Zuid-Kennemerland strekt zich uit van de grens met Zuid-Holland tot aan het Noordzeekanaal. De oostelijke begrenzing wordt gevormd door de Haarlemmermeer.

In 1990 koos een broedpaar van de Buizerd op Duin en Kruidberg de kunsthorst uit en bracht twee jongen groot.

Foto: Evert Boeve.

werden waargenomen. In 1985 werd niet gebroed, mogelijk vanwege voortdurende interactie met indringende vogels. In de jaren 1986, 1987 (1988 vermoedelijk niet), 1989 en 1990 werd opnieuw gebroed. Het is niet duidelijk waardoor dat werd veroorzaakt, maar in 1986 en 1987 werd steeds maar één jong waargenomen. In die periode was de konijnenstand, in onder meer het Kraansvlak, op een dieptepunt, blijkens mededelingen van de jachtgerechtigde en volgens uitgevoerde transectellingen. In 1990 en 1991 werden drie jongen groot gebracht. Op basis van twee, door hun kleur herkenbare, jongen kon dispersie naar omringende natuurterreinen (Nationaal Park De Kennemerduinen en Midden Herenduin) worden vastgesteld.

In 1989 broedde de Buizerd op Midden Herenduin in een kunstnest dat was geplaatst in een vak met zeventig jaar oude Corsicaanse Dennen. Een satellietnest, een oud kraaienest op zes meter hoogte, in een dode ongeveer 15 jaar oude Corsicaanse Den, werd mogelijk eerder

In 1981 vermeldt 'Randstad en broedvogels' een mogelijk broedgeval van de Havik bij Bloemendaal tussen 1945 en 1958.

Tekening: H.J. Slijper.

voor broeden gebruikt. In 1990 koos een broedpaar op Duin en Kruidberg de kunsthorst uit en bracht twee jongen groot. Een bewoonde havikshorst lag op ongeveer 250 meter afstand! In 1991 koos het zelfde paar weer voor de kunsthorst, ditmaal zonder resultaat. Het kunstnest op Midden Herenduin werd in 1991 niet opnieuw bezet. De broedvogels verschoven hun broedterritorium enkele tientallen meters, naar een bosvak met Corsicaanse Dennen zonder ondergroei. In juli werden daar twee jongen gezien.

In Slingerduin werd in 1991 ook een buizerdhorst gevonden. Deze werd vrijwel zeker door de vogels zelf gebouwd. Hij lag op een hoogte van zes meter in een Grove Den, maar de horst was begin juni verlaten.

Veronderstelde broedpogingen zijn er voor Middenduin (1987): Alverna/Koekoeksduin/Leyduin

(1987?) en Lindenheuvel (1991). De soort broedt sinds 1989 jaarlijks in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Of hiermede alle potentiële geschikte plaatsen zijn ingenomen mag worden betwijfeld.

Hoewel dat nooit definitief kon worden vastgesteld zouden in het Kraansvlak Zwarte Kraai en mogelijk Ekster een rol kunnen spelen als nestpredator van de Buizerd. Beide soorten werden enige malen in de directe nestomgeving waargenomen, vertoonden daarbij zoekgedrag, en werden fel door de Buizerden aangevallen.

Voedsel van Buizerden in Zuid-Kennemerland

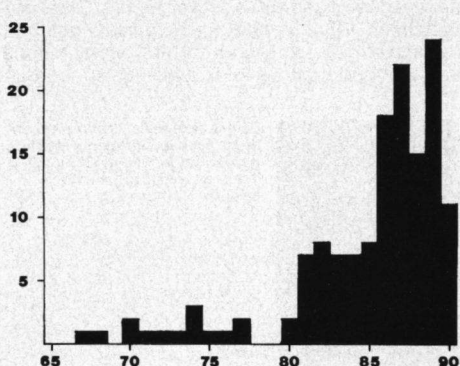
Als vrij trage en weinig wendbare vlieger moet de Buizerd in open en halfopen (duin)landschap foerageren. De broedvogels van de binnenduinrand wijken daarvoor uit naar het middenduin, omdat de aangrenzende bebouwing en de restanten van polders een gering voedselaanbod hebben. Het hoofdvoedsel voor Buizerd in het Zuidkennemerduin bestaat vrijwel geheel uit Konijn. De in 1989 en 1990 spontaan onder de Konijnen optredende 'hazenziekte', waarbij vitale Konijnen binnen enkele minuten stierven, heeft zeker een positieve invloed gehad op het aantal uitgevlogen buizerdjongen in die jaren.

Bij één van de horsten in Midden Herenduin werden in 1990 resten van een jonge Vos gevonden. In augustus 1991 werd aan het Duinmeer in Midden Herenduin een jong Waterhoen door een Buizerd geslagen. Enkele malen werd daar ook het plukken van dode meeuwen gezien. Boven de wegbermen, van de druk bereden Zeeweg naar Bloemendaal, werd een aantal malen voedselzoeken gezien.

Havik

'Randstad en broedvogels' (1981) vermeldt een mogelijk broedgeval van Havik bij Bloemendaal tussen 1945 - 1958 (Slijper 1963). De heer Slijper deelde in 1985 desgevraagd mede: *'Ik weet verder niets over dit geval, dat volgens mijn informant op het Landgoed Elswout zou hebben plaatsgevonden, doch niet vóór 1955. Ik meen in de eerste jaren van zestig. Vermoedelijk hebben daarna nog wel enige broedgevallen plaatsgevonden in de streek tussen IJmuiden en Vogelenzang. De kans is niet uitgesloten dat deze gevallen betrekking hebben op verloren geraakte valkeniershaviken. Ook is mij bekend dat in de jaren tussen 1950-1960 enkele uit het oosten van ons land afkomstige Haviken in de duinstreek zijn losgelaten. Wij hebben aan deze gevallen uiteraard geen ruchtbaarheid gegeven en er trouwens nooit meer iets over vernomen, zodat ik aanneem dat deze vogels hetzij teruggevlogen of door onbekenden 'verwijderd' zijn. Haviken waren steeds zeer zeldzaam in de jaren dat ikzelf in de duinstreek rondstapte, tussen 1936-1955'*. Slijper is ingevoerd in de valkenierswereld, zodat aan zijn opmerkingen zeker waarde moet worden toegekend. Hij bezocht vooral het duingebied van Zuid-Kennemerland en zijn aanduidingen van zeldzaamheid worden gedeeld door andere auteurs. Opmerkelijk is dat noch J.P. Strijbos, noch de natuurauteur K. Hana, ooit melding maakte van hun ter ore gekomen broedgevallen

in Zuid-Kennemerland, in de jaren voor of na de Tweede Wereldoorlog. Strijbos kende de Havik goed en fotografeerde deze soort al in de jaren dertig in Oost-Nederland. Afgezien van de dubieuze (?) melding van een broedgeval op Elswout mag worden verondersteld dat de Havik in het onderzochte deel van Zuid-Kennemerland niet, of uiterst incidenteel, broedde. In de naoorlogse jaren werd er minder intensief naar vogels gekeken, maar het lijkt onwaarschijnlijk dat, wanneer verscheidene broedgevallen zouden hebben plaatsgevonden, deze alle onbekend zouden zijn gebleven. De Havik kan door zijn heimelijke gedrag ontsnappen aan de aandacht van een waarnemer die de soort niet kent (of verwacht).

Figuur 1. Havikwaarnemingen in Zuid-Kennemerland in de periode 1965-1990 per jaar (n=143), volgens gegevens uit het waarnemingenarchief van Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland en jaarverslagen Amsterdams Waterleidingduinen.

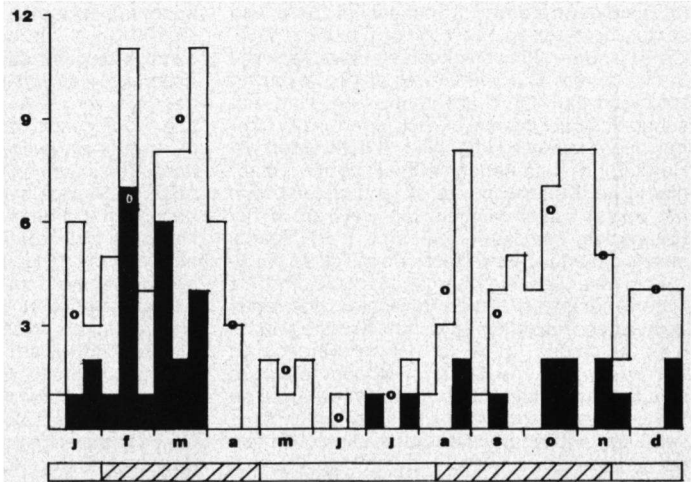
Haviken gelden als de meest uitgesproken standvogels van ons land, vandaar dat hun gebiedsuitbreiding westwaarts pas volgde nadat de 'oude' gebieden, de bosgebieden van Oost- en Midden-Nederland en het Gooi, 'vol' waren. Hun step-stone-verbreding maakt dat deze soort later in Zuid-Kennemerland arriveerde dan de Buijzard. Van de Havik stijgt het aantal waarnemingen sinds begin jaren tachtig stelselmatig.

In welke mate jachteigenaren en -opzichters een rol speelden bij (niet)vestiging van grote stootvogels in Zuid-Kennemerland blijft duister. Het schieten en vergiftiging van stootvogels vond, en vindt nog steeds, plaats, hoewel dit ook in strijd is met de Vogel- en Jachtwetgeving. De duinstrook was van oudsher jachtgebied, is in de 18de eeuw zelfs een tijdlang geëxploiteerd als konijnenfokgebied. De vervolging van stootvogels en roofdieren was daarbij zo intens - ook elders in Nederland - dat een herbeziging van 'lege' gebieden niet viel te verwachten. De genoemde introductie van (losgelaten) Haviken in Zuid-Kennemerland heeft, mogelijk ook daardoor, niet geleid tot vestiging van een populatie. C. van der Schans (1991 overleden), vanaf begin jaren zestig als erkend preparateur werkzaam voor het Nationaal Park De Kennemerduinen, deelde desgevraagd mede dat hem, tot eind jaren tachtig, nooit uit Zuid-Kennemerland afkomstige Haviken ter preparering werden aangeboden. Wat hem bereikte stamde uit gebieden als de Veluwe en Achterhoek.

De landelijke havikpopulatie wordt midden jaren vijftig door verscheidene auteurs getaxeerd op 350-400 paren. De catastrofale DDT- en Diieldrinperiode van de jaren zestig liet van die populatie weinig meer dan 75-100 paar over. Er zijn bronnen die nog veel lagere cijfers noemen! In 1963 zouden nog slechts een twintig paar Haviken hebben gebroed (J. Rooth & M.F. Mörzer Bruyns 1964. Commissie van de Nederlandse Avifauna). De situatie voor de Havik werd zo kritiek dat door het World Wildlife Fund, het RIVON (Rijksinstituut voor Veldbiologisch onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud), directie Faunabeheer van het ministerie van Landbouw en Visserij en het Valkeniersverbond Adriaan Mollen, op 7 september 1963, in Baarn besloten werd een proef te nemen met de invoer van ongeveer veertig jonge vogels uit Duitsland (Holstein en Hessen) van de ondersoort *A. gentilis gallinarum*. Deze werden uitgezet op de Utrechtsche Heuvelrug en de Veluwe. Uit (onvolledig) onderzoek is gebleken dat slechts 20-50% van de vogels zich in de

Figuur 2. Havikwaarnemingen in Zuid-Kennemerland in de periode 1965-1990 per decade (n=143), volgens gegevens uit het waarnemingenarchief van Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland en jaarverslagen Amsterdams Waterleidingduinen.

gesloten blokken:
periode 1965-1983
open blokken:
periode 1984-1990
stippen:
gemiddeld aantal waarnemingen per maand over de gehele periode
gearceerde balk:
trektijd vogels handboek Vogel-inventarisatie

nieuwe omgeving kon aanpassen. Duidelijk is inmiddels dat soortgelijke ingrijpende incidentele maatregelen minder effect hadden op de toename van de Havik dan het verbod op het gebruik van gechlloreerde koolwaterstoffen in de landbouw (R. Bijlsma 1989). De voor de Nederlandse havikpopulatie geschetste situatie is ook van toepassing geweest voor Buizerd, hoewel deze in de duinstreek mogelijk, door zijn voedselkeuze daar, minder te lijden had van de vergiftigingen.

Voorkomen en broedpogingen van Haviken
De eerste signalen van pleisterende Haviken in Zuid-Kennemerland werden in de strenge winter van 1979/1980, in het Kraansvlak, opgemerkt. Op tal van plaatsen in het terrein werden plotseling plukresten gevonden van zowel Houtduiven, Vlaamse Gaaien als Eksters. Omdat de Havik aanvankelijk niet werd waargenomen, werd dit aan sperwerwijfjes toegeschreven. De eerste

ingenomen. De Zwarte Kraai had overigens vele jaren in dat bosvak gebroed. Of al in 1984 werd gebroed is niet duidelijk, maar valt ook niet uit te sluiten. In maart 1985 gedroegen twee adulte Haviken zich opvallend territoriaal en baltsten vanaf begin maart. In april werd de laatste balts gezien. Op 25 mei vloog een mannetje Havik met een krijsende jonge Kauw in de poten naar een plukplaats. Een adult wijfje vloog daar naar toe om de, naar nu bleek, geplukte prooi mee te nemen naar het nest. Door die aanwijzing was dat nest te vinden. Op 21 juni werden twee van de drie jongen geringd. Het nest, met een grootste diameter van één meter, zou gezien de grootte mogelijk al eerder kunnen zijn gebruikt. Haviken kennen nestplaatstrouw en bouwen een eerder succesvol gebruikt nest verder uit. (Glutz von Blotzheim 1971). In 1986 werd opnieuw gebroed op het zelfde nest. Eind april 1987 werd, tijdens een van de telrondes voor duinvogels, een dui-

De eerste signalen van pleisterende Haviken in Zuid-Kennemerland werden in de winter 1979-1980 in het Kraansvlak opgemerkt.
Foto: Paul van Gaalen.

duidelijke waarneming van een mannelijke Havik, in eerstejaars kleed, was op 23 februari 1980. Mogelijk het zelfde exemplaar, gelet op de rui, werd daarna zowel in voorjaar als zomer een aantal keren gezien, het laatst op 5 oktober 1980. Op 10 januari 1981 verscheen een juveniel wijfje in het terrein. Dat verbleef er enige weken en verdween dan. Op 8 november 1981 werd een subadult wijfje gezien bij het jagen op en bemachtigen van een Houtduif. In 1982 werden wel Haviken in Zuid-Kennemerland gezien, maar niet in het Kraansvlak. Vanaf januari 1983 nam het aantal waarnemingen van Haviken in het Kraansvlak langzaam toe. Het ging daarbij steeds om adulte exemplaren en in enkele gevallen om meer dan één waargenomen dier. In 1984 waren regelmatig heftige gevechten met reeds gevestigde Buizerden en een havikwijfje aan de orde van de dag. In mei van dat jaar werd, boven het bos waarin de latere nestboom bleek te staan, een luchtgevecht tussen Zwarte Kraai en havikman geleverd, waarbij de kraai zwaar gehavend kon ontkomen. Het had er alle schijn van dat de Havik zowel territorium als nestplaats had

delijk verontrust broedpaar, boven het bos waarin het nest lag, cirkelend en alarmerend waargenomen. Een drietal jongelui was bezig de nestboom te beklimmen. De verstoring tijdens de eileg, of van de net begonnen broedperiode, was kennelijk zo groot dat reeds de volgende dag de nestplaats was verlaten. Of in dat jaar nog elders gebroed werd is onduidelijk. Het paar week uit naar Koningshof, waar in 1988 vermoedelijk voor de eerste keer werd gebroed in een tien meter hoge Corsicaanse Den, in een takvork. Eén van beide oudervogels was geringd. Het zou een van de jongen van het Kraansvlak kunnen betreffen. Het nest was weliswaar fors, maar aanzienlijk minder groot dan in het Kraansvlak, zodat op basis daarvan werd aangenomen dat dit een eerste vestiging betrof. In 1988 werden zowel in Midden Herenduin als in Koningshof kunstnesten geplaatst voor Buizerd of Havik, maar deze werden toen niet gebruikt. Ook in 1989 werd niet in het Kraansvlak gebroed, maar opnieuw in Koningshof. In 1990 werd wel in het Kraansvlak gebroed, in een voormalige buizerdhorst, terwijl een ander paar broedde op Koningshof. Vanaf 1983 wordt

de Havik ook regelmatig in Midden Herenduin gezien. Hoewel het aantal waarnemingen weinig aanknopingspunten bood, moet broeden toch niet worden uitgesloten. Vanaf 1989 worden de waarnemingen van met prooi vliegende adulte vogels zo frequent dat aangenomen wordt dat (wellicht op Begraafplaats Westerveld) werd gebreed. In 1990 wordt - bij toeval - in Midden Herenduin een horst gevonden op een hoogte van vijf meter in een 35 jaar oude Corsicaanse Den. Het nest had een breedte van een meter en een dikte van 35 cm. Een van de juvenielen van die horst verkoos na het uitvliegen het Duinmeer als

Vanaf juli 1988 werden regelmatig Wespendieven waargenomen, soms dagenlang baltsend.
Foto: H. Koks.

zijn territorium en leefde daar vooral van meeuwen. Intussen heeft de Havik zich ook elders in de regio gevestigd. Broeden wordt nu ook vermoed op een van de landgoederen Leyduin. Vinkenduin of Oud-Woestduin. Bevestiging van broedresultaten is minder eenvoudig vast te stellen dan bij de Buizerd, omdat Haviken tijdens het broedseizoen, en bij het verplegen van de kleine jongen, uiterst heimelijk en voorzichtig te werk gaan. Zodra de jongen 'takkeling' zijn en zich gaan verplaatsen, zijn zowel oude als jonge vogels vrij luidrechtig en onderhouden roepcontact (Opdam 1978).

Broedresultaten

De eerste drie jongen van Havik (1985) in het Kraansvlak werden alle vliegvlug, maar binnen een maand werd een der jongen geslagen en geplukt gevonden op een paar honderd meter van het nest. Het vermoeden bestaat dat het een der oudervogels is geweest die het jong doodde en plukte. (vergelijk Fischer 1980). In 1986 kwamen twee jongen groot, die tot in november in het terrein werden gezien. Na het mislukken in 1987 in het Kraansvlak werden in 1988 drie jongen grootgebracht in Koningshof. Vermoedelijk werd er een door de trein doodgereden en vervolgens door een Vos opgegeten, want langs de spoorbaan Zandvoort-Haarlem werden in september afgebeten slagpennen en borstveren van

een juveniele Havik gevonden. De drie jongen in Koningshof van 1989 verdwenen vrij spoedig, maar werden in september alle drie bijeen in Koningshof teruggezien. In 1990 vloog in Koningshof maar één jong uit, maar dat werd daarna niet meer gezien. Of het herbezetten van het aangrenzende Kraansvlak in 1990, waar twee jongen groot werden, bij die verdwijning een rol speelde is niet duidelijk. Ook de Kraansvlakjongen van 1990 werden weliswaar vliegvlug, maar ook van hen werd na augustus niets meer gezien of gemerkt. Het lijkt dat ze worden verdreven of gevangen en gedood door territoriale vogels. Misschien dat ook Bosuil, met een aanzienlijke broedvogelpopulatie in het gebied, onvolwassen Haviken predeert? Het Koningshofpaar bracht in 1991 drie jongen groot, die in juli nog steeds in de nestomgeving aanwezig waren. Vanaf augustus werd ten minste één eerstejaars Havik regelmatig waargenomen. De oude horst werd gewisseld voor een kunsthorst, geplaatst in een Corsicaanse Den van 65-70 jaar oud, op een hoogte van twaalf à veertien meter. In het Kraansvlak werd niet gebreed. Op de horst van Midden Herenduin werden in 1991 drie jongen gezien. In augustus werd een daarvan geplukt gevonden.

Voedsel van Haviken in Zuid-Kennemerland

Er werd aanvankelijk niet systematisch naar plukplaatsen van Haviken gezocht, uit vrees voor verstoring, zeker in de broedtijd. Later werd meer aandacht aan die plaatsen gewijd. Opvallend voor het omschreven duingebied is het regelmatige gebruik van dichte, laagbetakte, denbosjes om te plukken en te kroppen. Dat gebruik werd, door beide auteurs, in circa zestig procent van de gevallen waargenomen, zowel in Kraansvlak, Koningshof en Midden Herenduin. In Koningshof werd de kroon van een omgewaaide Grove Den, tijdens de broedperiode, als plukplaats benut. Op Duin en Kruidberg diende een houtstapel tijdelijk als plukplaats. Meestal wordt de prooi op de grond geplukt en gegeten. In slechts enkele gevallen werd de stomp van een gekapte den gebruikt als plukplaats. Ook in slechts enkele gevallen werd de prooi buiten het bos (op de vangplaats?) gekropt. Dat de Havik, met de prooi in de poten, vliëgend naar de denbosjes gaat kan verband houden met de aanwezigheid van veel kraaiachtigen en mogelijk ook van Vossen, die bij het kroppen als lastige tafelschuimers worden ervaren. Verscheidene prooiresten van de Havik werden later, door Vossen gemerkt met faeces of urine, teruggevonden! Struinende Vossen bezoeken de plukplaatsen van Haviken regelmatig, waardoor zeker prooiresten zijn verdwenen. Vanaf het moment van vestiging in het Kraansvlak werd de gemiddelde prooisamenstelling van de Haviken daar opgetekend. Ekster 23, Vlaamse Gaai 18, Houtduif/Holenduif 17, Huisduif 15, Kauw 11, Zwarte Kraai en Konijn 8%. In mei/juni worden relatief veel jonge Kauwen geslagen. Haviken zijn meer bos- dan open terreinjagers, waardoor waarschijnlijk plaatselijk Konijnen een lagere plaats in het voedselspectrum innemen. Voor het Konijn zij vermeld dat dit, in het Kraansvlak en omge-

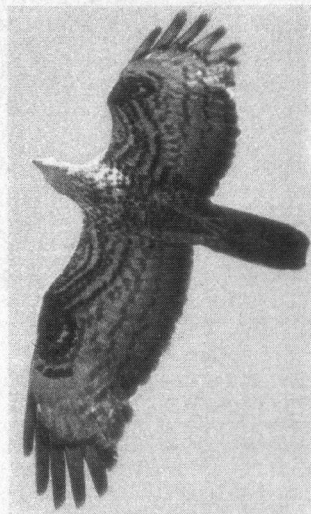
ving, tot 1989 zeer schaars was. Sinds de konijnenpopulatie in Midden Herenduin, blijkens transecttellingen, weer aan het toenemen is, stijgt daar het aantal Konijnen als prooidier. Van het Koningshofpaar werd vastgesteld dat een grote parkiet (Roodrug- of Perzikopparkiet) werd geslagen, terwijl het aantreffen van verschillende veren van een Rode Ara, op die zelfde hooggelegen plukplaats, doen vermoeden dat ook die werd bemachtigd. Dat is niet verwonderlijk, omdat op het belendende Elswout, een aantal vrijvliegende (ook broedende) Rode Ara's aanwezig is. Ook de Vos is niet veilig voor de Havik, getuige de vondst van een halfwas jong (zeven à acht weken) op een plukplaats in het Kraansvlak, en een prooiovergabe van een jonge Vos, van ongeveer gelijke leeftijd, in Midden Herenduin. Zowel een jonge Vos als een Rode Ara zijn grote prooien, maar gezien de prooigrootte tot het formaat van Auerhoen dat de Havik kan bemachtigen (Cramp et al 1980) behoeft dit geen verbazing te wekken. Van wat kleinere prooien zijn met zekerheid Kramsvogel, Groene Specht, Torenavalk, Spreeuw en Merel gevonden. In het Kraansvlak werden vroeger zéér grote slaapgezelschappen van de Horstduif aangetroffen, tot enige honderden vogels per slaapplaats toe. Sinds de Havik het Kraansvlak bezette, verdwenen die slaapplaatsen de een na de ander, mogelijk als gevolg van regelmatige predatie. Datzelfde geldt vermoedelijk ook voor de grote slaapgezelschappen van Kauwen die op Koningshof verbleven. Ook deze zijn na 1988 sterk in aantal verminderd. In het jagen van Haviken werd geen vast patroon ontdekt: noch in tijdstippen waarop wordt gejaagd, noch in de keuze van prooidieren. Het jagen geschiedt vermoedelijk nogal opportunistisch en van een specialisatie is niets gemerkt. Slechts het eerste Kraansvlakmannelijke haalde regelmatig tamme duiven weg bij een bouwsel bij het racecircuit van Zandvoort. Een opmerkelijke jachtmethode werd waargenomen in oktober 1987, in het Kraansvlak. Een adulte wijfshavik zag een Konijn. Toen zij de prooi wilde slaan rende het Konijn in een bos Duindoorns. De Havik sloeg als een kogel in de Duindoorns en greep het Konijn. Die zware buit werd letterlijk uit de Duindoorns gesjord: een, vanwege de vele takdoorns, riskant en moeizaam karwei, dat minutenlang duurde. Toen de prooi buiten de struiken lag 'mantelde' de Havik onmiddellijk, bleef enkele minuten lang zwaar hijgend bovenop het Konijn staan, en begon daarna pas met plukken.

Bij waarnemingen vanuit een schuiltentje, bij een plukplaats, werden in juni 1988 aantekeningen gemaakt van het aanbrengen en voeren van prooi. De gecamoufleerde tent werd geruime tijd tevoren op een tiental meters van de plukplaats, die in de buurt van de nestboom stond, neergezet. Voor het dag werd, werd in de tent plaatsgenomen. Omstreeks 11.00 uur meldde het mannetje zich, na een geslaagde jacht, door intensief te kiekeren. Dat bleef hij doen nadat hij, met de prooi, op een tak was gaan zitten. Het kiekeren ging over in een enigszins 'vragend' gekeker. Daarop antwoordde het wijfje met een kort,

nog niet eerder gehoord, kiekgeluid. Het leek alsof het mannetje het territorium binnen mocht komen, en hij streek met een betrekkelijk kleine prooi (niet waarneembaar was wat voor prooi) vlak bij het nest in een boom neer. Het wijfje verliet het nest, graaide in één beweging de prooi weg en ging terug naar de horst, met vermoedelijk nog kleine jongen. Het 'melden' en 'toestemming vragen' van het mannetje is in literatuur niet nadrukkelijk beschreven (Fischer 1980, Glutz von Blotzheim 1971). Omdat dit een aantal malen daarna opnieuw werd gehoord lijkt dit te behoren tot het complexe gedrag van broedende Haviken. Naarmate de jongen groter werden en zelf ongeplukte prooien konden behandelen, werden de plukplaatsen minder gebruikt.

Wespendief

De oudst bekende waarneming van een broedende(?) Wespendief in Zuid-Kennemerland dateert uit mei 1870. Een wijfje werd, op Boschbeek

De uitbreiding van de wespendievenpopulatie in Nederland, en vooral die in het Gooi, heeft ongetwijfeld aan vestiging bijgedragen.

Foto: F.C. Finlayson.

te Velsen, op het nest gedood. De geprepareerde vogel werd opgenomen in de collectie Van Wickevoort Crommelin, waarin zich in totaal 1966 Nederlandse vogels bevinden, die voor het merendeel in Zuid-Kennemerland zijn bemachtigd (dr. G.A. Brouwer, *Ardea* 41, 1954, bladzijde 71). Die vermelding is opmerkelijk daar de Wespendief in de duinstreek pas eind mei arriveert en daarna met de balts begint. Hoewel het niet helemaal valt uit te sluiten, lijkt het aannemelijk dat deze Wespendief op een nest werd geschoten, maar daaruit kan niet zonder meer worden afgeleid dat het om een broedgeval ging. Dat ook in het voorjaar op (stoot)vogels werd geschoten kan betekenen dat daarin gedurende lange tijd ook een beperkende factor lag voor de vestiging van Wespendief. Niet moet worden vergeten dat Zuid-Kennemerland in de vorige eeuw veel minder bebost was dan thans, en dat die bossen gemiddeld jonger waren, als gevolg van

toenmalige aanplanting. De broedmogelijkheden voor de Wespendif waren daarom toen geringer dan nu.

Vanaf juli 1988 werden regelmatig waarnemingen gedaan van verblijvende, en soms dagenlang achtereen baltsende, Wespendifen. In 1988 en 1989 betrof het waarnemingen in het Kraansvlak, in 1990 in Koningshof en in 1991 in het Kraansvlak, Koningshof, Middenduyn, Elswout, Elswouthoek en de Belvédère. De uitbreiding van de wespendifpopulatie in Nederland, en vooral die in het Gooi, heeft ongetwijfeld aan vestiging hier bijgedragen.

Voorkomen en broedpogingen van Wespendifen

In juli 1988 werd een aantal malen de baltsvlucht van Wespendif waargenomen in het Kraansvlak (gemeente Zandvoort). In augustus van dat jaar werd een (familie?) groep van drie exemplaren opgemerkt, die enige weken boven de Zanderij van Middenduyn in Overveen verbleef. Die Wespendifen werden door diverse waarnemers gezien. Door de auteurs werd niet uitdrukkelijk gelet op juveniele exemplaren. Broeden in 1988 kon niet met zekerheid worden vastgesteld. In 1989 werd (zeer incidenteel) balts van Wespendif gezien in het Kraansvlak en boven Koningshof (Appelberg). Van broeden werd in dat jaar niets bemerkt. De indruk bestond dat het steeds om één exemplaar ging. In 1990 werd, vanaf einde mei tot in begin juli, balts van een Wespendif waargenomen boven het bosgebied van Middenduyn, Koningshof en Elswout. Waarnemingen van voedselzoekende adulte Wespendifen werden slechts in augustus gedaan. In 1991 werden de eerste drie Wespendifen op 25 mei in het Kraansvlak gezien. Een donker en een normaal gekleurd exemplaar waren vanaf 26 en 27 mei in het Kraansvlak baltsend te zien. Na een week nam het aantal baltswaarnemingen in het Kraansvlak af. De vogels verbleven nu steeds boven Koningshof (Appelberg). Vanaf dat tijdstip werden de zelfde vogels vaker gezien boven Elswout en Middenduyn, en minder boven Koningshof. Het vliegen met nestmateriaal werd eenmaal waargenomen boven Elswout, waarop de partnervogel zich aansloot bij de vogel met het materiaal, waarop beide schroevend uit het zicht verdwenen. Hoewel op verschillende lokaties werd gekeken naar grote nesten in Beuken en Eiken gebeurde dat steeds op een extensieve manier, omdat de terreinen alle voor het publiek toegankelijk zijn. Een mogelijk nest werd daarbij niet gevonden. Vanaf eind juni nam het aantal zichtwaarnemingen af. Opvallend was wel dat de waarnemingen nu kwamen uit het gebied van Elswouthoek en Belvédère. Een waarneming van een normaal gekleurde Wespendif, zeilend boven de kerk van Overveen, aan de rand van Belvédère is opmerkelijk! Op 5 augustus werd, tijdens een bezoek aan het Kraansvlak, een geluid gehoord dat overeenkomst vertoonde met het geluid van de Rode Wouw. Een trillergeluid, dat door zijn onbekendheid en door het aanhouden ervan, de aandacht vestigde op een tweetal bruine vogels in een groep Abelen. Een volwassen, normaal gekleurde, Wespendif vloog op

van de grond, gevolgd door de beide vogels uit de Abelen. De ronde koppen van de jonge Wespendifen waren heel goed te zien. Op het eerste gezicht oogden ze buizerdachtig. Op 6 augustus werd, op vrijwel de zelfde plaats, nogmaals een viertal Wespendifen waargenomen, waaronder twee jongen. De volwassen vogels waren een donkergekleurd en een normaal gekleurd exemplaar, zodat mag worden aangenomen dat het steeds om hetzelfde, in mei gesignaleerde, broedpaar ging. Vanaf begin augustus waren waarnemingen gedaan van 'heel late jonge Buizerden' (4 augustus) in Middenduyn, en van 'Wespendifen met jong(en)' in de eerste twee weken van augustus op het Duinpieperpad en in de Amsterdamse Waterleidingduinen (mededeling H. Vader). Volgens de criteria van Vogelinventarisatie (Hustings et al 1985) mocht ook in 1990 een broedpoging van Wespendif in Zuid-Kennemerland worden verondersteld. De definitieve vestigingresultaten werden pas in 1991 duidelijk! Ook in 1992 werd opnieuw in Zuid-Kennemerland gebroed!

Voedsel van Wespendifen in Zuid-Kennemerland

Is het gedrag van Buizerd en Havik na de balts tamelijk heimelijk, voor de Wespendif geldt de term mysterieus. Het voedselzoeken vindt vrijwel altijd in de beslotenheid van open plekken binnen het bos, of langs wegen en paden, plaats. De vliegende voedselzoekende vogels kunnen dan nauwelijks worden waargenomen. Begin juni 1991 werden twee Wespendifen gezien in Koningshof, op korte afstand van de beheerderswoning. Een was op de grond aan het zoeken, de ander zat op een meter hoogte op een tak. Nadat de vogels verdwenen werd op de plek gezocht, maar van wesp-, homm- of bijenesten werd niets gevonden. Op 4 augustus werd een donkergekleurde Wespendif, op de grond, in Koningshof gezien. De vogel zocht in het gras. Ter plekke werd een kleine kolonie Aardhommels gevonden. Van graafwerk werd niets gezien. Kennelijk werd de vogel te vroeg verrast. Opvallend veel wespstenen werden gevonden onder een beuk, in Koningshof, in begin augustus 1991. Kennelijk waren deze raten uit een ruime vorstscheur in de beuk getrokken. Bekend is dat Wespendifen ook nesten plunderen in en aan bomen, zodat hier ook sprake kon zijn van het werk van Wespendif.

Toepassing van kunstnesten

De kolonisatie van Buizerd en Havik in Zuid-Kennemerland werd vermoedelijk versneld door de toepassing van kunstnesten. Het gebruik daarvan kent zowel voor- als tegenstanders. Dat er toch voor plaatsing van kunstnesten werd gekozen, komt door de ervaring met een verstoorde havikshorst in het Kraansvlak. Door kennis van zowel terreinen, als van het gedrag van de vogels, konden de meest veilige gebieden worden gekozen voor plaatsing van kunsthorsten. Daarbij werd gelet op de aanvliegroute; de ligging ten opzichte van voor publiek toegankelijke wegen; de moeilijke beklimbaarheid van de nestbomen; de hoogte van de horstbomen (Corsicaanse

Dennen) tussen twaalf à vijftien meter; de aanwezigheid van een dichte struiklaag, waardoor het zicht van onderaf bemoeilijkt of onmogelijk wordt: de baltsplaats van het voorgaande jaar: de bescherming tegen de zon, door plaatsing van de kunsthorst onder de kroon.

De nestbodem bestond uit schaapegaas, in een komvorm gevlochten, met een diameter van 70-80 centimeter. Daarin werden twigen van Linde, Els en Wilg gevlochten. Daarop werd een omgekeerde graszode gelegd. De kunstnesten werden met ijzerdraad in de bomen vastgezet. Half februari 1989 werden drie nesten geplaatst. Op Duin en Kruidberg twee op slechts 500 meter van elkaar, ervan uitgaande dat Buizerd en Havik in een territorium vaak meer nesten bezetten. Op Duin en Kruidberg werden beide kunstnesten gebruikt door Buizerd. De Havik koos op Koningshof ten slotte ook voor een kunsthorst.

Samenvatting

Er is een aantal zaken duidelijk geworden. Voor de (her)vestiging van Buizerd, Havik en Wespendif in Zuid-Kennemerland heeft een rustig gebied als het Kraansvlak een uiterst belangrijke rol vervuld. Van daaruit kon de omgeving worden opgevlud. Een verdere toename van Buizerd en Havik mag, gezien de omvang van potentieel broedterrein in Zuid-Kennemerland, zeker worden verwacht. Zelfs de derde inheemse grote stootvogel, de Wespendif lijkt zich inmiddels definitief tot broedvogel van Zuid-Kennemerland te hebben ontpopt. Dat de vestigingen in Zuid-Kennemerland van Buizerd, Havik en Wespendif door vogels uit meer oostelijk Nederland werden veroorzaakt lijkt voor de hand te liggen. Inmiddels zal de populatie misschien uit 'eigen kweek' kunnen worden vergroot of gestabiliseerd.

Slotwoord

Het is gewenst dat er beter naar Buizerd, Havik en Wespendif in Zuid-Kennemerland, en elders

■ C.G.M. van Deursen (NV, PWN, Bloemendaal), W.P. Speelmanlaan 8, 2111 WZ Aerdenhout & R. Luntz (Vereniging Natuurmonumenten), Duinlustweg 26, 2051 AB Overveen.

LITTERATUUR:

- Bijlsma, R.G. (1986):** Voorkomen en broedbiologie van de Wespendif (*Fernis apivorus*) op de ZW-Veluwe en in de ZO-Achterhoek, *Limosa* 59: 61-66.
- Bijlsma, R.G. (1989):** Goshawk (*Accipiter gentilis*) and Sparrowhawk (*Accipiter nisus*) in the Netherlands during the 20th century, population trend, distribution and breeding performance. (Valkerij in perspectief, pp 67-89) Uitgave Nederlands Valkeniersverbond 'Adriaan Mollen/Stichting Behoud Valkerij', Monnickendam.
- Cramp, S. et al (1980):** Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa, Vol. 2. Oxford University Press.
- Fischer, W. (1980):** Die Habichte. Die Neue Brehm-Bücherei, 158, Ziemsen Verlag, Wittenberg, DDR.
- Glutz von Blotzheim, U.N. et al (1971):** Handbuch der Vögel Mitteleuropas, 4. Teil, Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.
- Hustings, M.F.H. et al (1985):** Vogelinventarisatie, Pudoc Wageningen/Ned. Ver. tot Bescherming van Vogels, Zeist.
- Keurs, W. ter (1981):** Na 33 jaar (?) weer een succesvol broedgeval van de Buizerd in de Koninklijke landgoederen 'De Horsten' bij Wassenaar. *Het Vogeljaar* 29: 66-68.
- Mulder, J.L. (1988):** De vos in het Noordhollands Duinreservaat. Deel 2: Het voedsel van de Vos.
- Nobel, W.T. de (1989):** De Wespendif in Zuid-Kennemerland, *De Fitis*, 25/1, bladzijde 28-33.
- Opdam, P. (1978):** De Havik. Spectrum, Utrecht.
- Opdam, P. (1985):** Roofvogels in ons landschap. Spectrum, Utrecht.
- Porter, R.F., et al (1982):** Vliegbeelden van Europese roofvogels, Baarn.
- Ruitenbeek, W., et al (1990):** Broedvogels van Noord-Holland, Stichting Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland, Provinciaal bestuur van Noord-Holland.
- Teixeira, R.M., et al (1979):** Atlas van de Nederlandse Broedvogels. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 's-Graveland.
- Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland (1981):** Randstad en broedvogels, Tilburg.

Zie ook 'Fitis' 30 (1): 22-28.

Voor (her)vestiging van de Buizerd, maar ook voor de andere vermelde soorten in Zuid-Kennemerland heeft het rustige Kraansvlak een uiterst belangrijke rol gespeeld. Foto: H.W. Bolt.

in de duinstreek, wordt gekeken. Verrassingen zijn daarbij niet uitgesloten. Voor de auteurs geldt dat zij hun vermoedens omtrent het broeden van de drie soorten eerst na enkele jaren van regelmatig waarnemen zagen bevestigd. Het leren kennen van het gedrag van de drie soorten speelt daarbij een uiterst belangrijke rol. Het beeld van Havik en Buizerd in Zuid-Kennemerland werd uiteindelijk mede vorm gegeven op basis van waarnemingsgegevens uit het archief van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland, in een bewerking door W.T. de Nobel, en uit gegevens opgetekend uit de mond van beheerders van diverse natuurterreinen in Zuid-Kennemerland. Het kritische medelezen en het geven van aanwijzingen door B. Korf en Q.L. Slings NV. PWN werd zeer op prijs gesteld.